

Medicinal plants used for folk medicine in Oltu (Erzurum/Turkey)

Meryem Gökçe MACİT¹, Yavuz Bülent KÖSE^{*2}

¹ Yakutiye Research Hospital, Yakutiye, Erzurum, Turkey.

² Anadolu University, Faculty of Pharmacy, Department of Pharmaceutical Botany, Eskişehir, Turkey

Abstract

This study was made to reveal the plants used as traditional folk medicine in Oltu (Erzurum). For this purpose, the field works have been done in July and August of 2012, February and April on 2013. The information such as local names, ailments treated or therapeutic effects, plant parts used, methods of administration, dosage have been recorded. As a result of interviews with the people living in the area, it has been determined that plants were very well known and used for almost everything by the older persons and most of these plants were recognized and known usage of that plants, even if have not been used by new generation in region.

In the Oltu region, the 40 plant species appeared in 22 different families were defined. All collected folk species prepared voucher specimen were deposited in the Herbarium of Anadolu University Faculty of Pharmacy (ESSE).

Key words: medicinal plants, folk, medicine, Oltu, Erzurum.

----- * -----

Oltu (Erzurum) yöresinde halk ilacı olarak kullanılan tıbbi bitkiler

Özet

Bu çalışma Erzurum ili, Oltu ve yöresinde geleneksel halk ilacı olarak kullanılan bitkileri ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla 2012 yılı temmuz ve ağustos aylarında, 2013 yılı şubat ve nisan aylarında arazi çalışmaları yapılmıştır. Bitkilerin yöresel adları, kullanılan kısımları, kullanım amacı, kullanılış şekli, dozu kaydedilmiştir. Halkla yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda yörede yaşayan yaşlı kişilerin doğadaki bitkileri çok iyi tanıdığı, bu bitkilerden hemen her konuda faydalandığı, yeni nesillerin de kullanmasalar bile çoğu bitkiyi tanıdığı ve kullanımları hakkında bilgileri olduğu saptanmıştır.

Yörede 22 familyaya ait, 40 bitki türünün tıbbi amaçla kullanıldığı tespit edilmiştir. Toplanan bitki örnekleri herbaryum materyali haline getirilmiştir ve Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'na (ESSE) kaldırılmıştır.

Anahtar kelimeler: tıbbi bitkiler, halk, ilaç, Oltu, Erzurum

1. Giriş

Doğadaki tüm hayvanlar, bitkiler ve insanlar bir dengenin ürünüdür. Mitolojide bitkiler tanrıların insana verdiği en değerli armağan olarak ele alınmıştır. Tüm bitkiler insanın hizmetindedir ve insanın bitkilerle ilişkisi var olduğundan beri mevcuttur (Gezgin, 2006). İlk çağlardan kalan arkeolojik bulgulara göre insan, besin elde etmek ve sağlık sorunlarını gidermek için bitkilerden faydalanmıştır. Deneme yanılma yoluyla elde edilen bu bilgiler çağlar boyunca aktarılmış ve bazı değişikliklerle birlikte günümüze kadar ulaşmıştır (Koçyiğit, 2005).

Kuzey Irak'ta Şanidar Mağarası'nda 1957 yılında yapılan kazılarda bulunan Neandertal adamı kalıntıları yanında, mezarda bulunanlar bitki-insan ilişkisine dair ilk veriler olarak görülür. 60 bin yıl öncesinden günümüze gelen ve bir şamana ait olduğu düşünülen mezarda, civanperçemi, kanarya otu, mor sümbül, gül hatmi, peygamber çiçeği,

* Corresponding author / Haberleşmeden sorumlu yazar: Tel.: +902223350580/3708; Fax.: +902223350750; E-mail: ybkose@anadolu.edu.tr

ebegümece ve efedra gibi bitki türlerinin var olduğu tespit edilmiştir. Ölülerini gömen toplumun, kişinin tekrar yaşama döneceğini düşünerek mezara koyduğu bu bitkilerle, bitkileri ilk kez yenenler ve şifalı olanlar diye ikiye ayırdığı düşünülmüştür. Çünkü mezara konan bitkiler özellikle tıbbi bitkiler olarak günümüzde hala önemlerini korumaktadırlar (Heinrich vd., 2004; Lewin, 2000).

Yüzyıllarca süren bu bağ sonucunda günümüzde tüm dünyanın önemini kabul ettiği ve ciddi araştırmaların yapıldığı etnobotanik bilim dalı doğmuştur (Koçyiğit, 2005). Etnobotanik tanımı farklı çevrelerce kesin bir fikir birliğinde yapılmıyorsa da genel olarak bu terim; 'Bir yörede yaşayan halkın yakın çevresinde bulunan bitkilerden çeşitli gereksinimlerini karşılamak üzere yararlanma bilgisi ve o bitki üzerine etkisi' olarak tanımlanabilir (Heinrich vd., 2004; Yıldırım, 2004). Zengin bir kültürel mirasa sahip olan ülkemizde etnobotanik açıdan oldukça kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Fakat bitkilerin halk arasında tedavi, gıda ve diğer amaçlı kullanımlarını konu alan bilimsel nitelikli çalışma sayısı oldukça azdır (Baytop, 1999). Modernleşme, kentlere göç, sağlık hizmetlerine daha kolay erişebilme imkânı gibi faktörlerin etkisiyle günümüzde etnobotanik çalışmaların yapılması daha da zorlaşmaktadır. Çünkü bu bilgiler kayıtlı değildir ve genç nesillere aktarım oldukça azaldığından git gide yok olmaktadır.

Ülkemizde bulunan bu bitkisel zenginliğin nedeni; üç fitocoğrafik bölgenin kesiştiği bölgede yer alması, Güney Avrupa ile Güneybatı Asya floraları arasındaki köprü konumu, pek çok cins ve sekiyonun kaynak ve farklılaşım merkezlerinin Anadolu olması ve ekolojik ve coğrafik farklılaşma ile ilgili olarak tür endemizminin yüksek oluşudur (Davis vd., 1998). Ülkemizde yaklaşık 9000 farklı doğal bitki türü bulunmaktadır ve bunların %30'u endemiktir (İlçim vd., 1998). Bitkilerle ilgili ciddi anlamdaki bilimsel araştırmalar 1926 yılından bu yana yapılmaktadır (Dığrak vd., 1999) ve Dünya Sağlık Örgütü'ne göre tedavi amaçlı kullanılan 20000 civarında bitki bulunmaktadır (Kalaycıoğlu ve Öner, 1994).

Doğu Anadolu Bölgesi zengin kültürel mirasa dayanan, farklı etnik grupların dilleriyle harmanlanmış bitki kullanım çeşitliliğini olan bir bölgedir (Polat vd., 2012). Bu zenginliğin kayıt altına alınması bu çalışmanın amaçlarından birisidir.

Bu tez kapsamında, belirli bir yörenin florasında yetişen bitkiler ve bu bölgede yaşayan insanların bu bitkilerle ilişkisinin belirlenmesine yönelik çalışılmıştır. Tıbbi bitkilerin tedavide kullanımı kültürel ve geleneksel olarak aktarıldığından günümüzde halk ilacı olarak kullanılan bitkiler üzerine araştırmalar oldukça önem kazanmaktadır.

1.1. Araştırma alanı ve özellikleri

Ülkenin her yerinde olduğu gibi doğusunda da kırsal kesimlerden kentlere göç oldukça fazladır, ancak geleneksel bilgilerle ilaç kullanımı azalmış olmasına rağmen hala oldukça yaygındır. Seçilen pilot bölgelerde halk arasında tıbbi amaçla bitkilerin kullanımı halen devam etmektedir (Şekil 1).

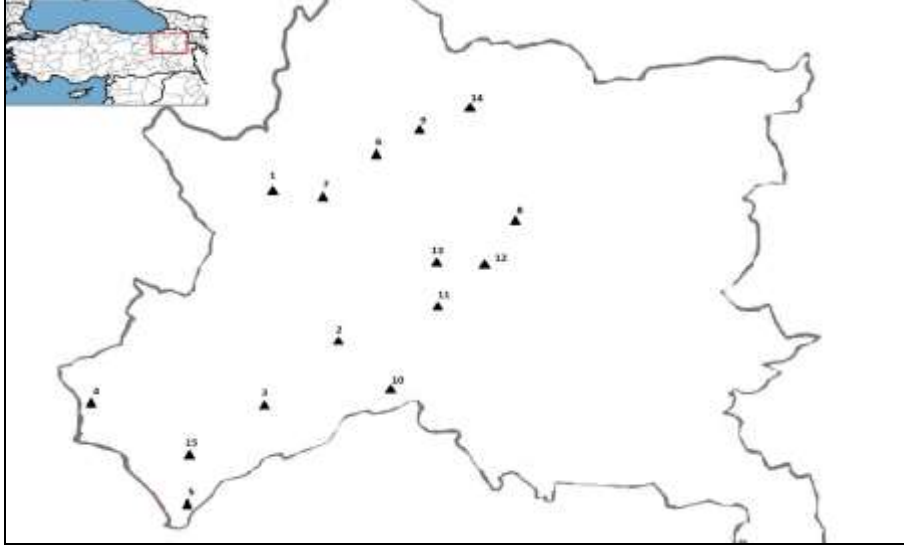
Lokaliteler	8-	Gökçedere
1- Alatarla (Hovak)	9-	Güryaprak (Pirekis)
2- Ballica (Kozahor)	10-	Kemerkaya (Pakih)
3- Başaklı	11-	Sarısaz (Zerdenis)
4- Başbağlar (Meletor)	12-	Şendurak
5- Demirtaş (Hanege)	13-	Subatuk
6- Derebaşı (Öruk)	14-	Sülünkaya
7- Esenyamaç (İncikotik)	15-	Yarbaşı (Sananes)

1.2. Erzurum Oltu yöresinin genel özellikleri

1.2.1. Oltu'nun coğrafi konumu

Oltu ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeydoğusunda yer alır. Ancak yüzölçümünün çoğunluğu Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde yer alır. Oltu Çayı vadisinde kurulan ilçe 1380 km² yüzölçümüne sahiptir. Rakımı ise 1275 metredir. İlçenin doğusunda Şenkaya, kuzeydoğusunda Olur, kuzeyinde Yusufeli ve Uzundere, batısında Tortum ve güneyinde Narman ilçeleri bulunmaktadır. İlçe konum olarak 41-59 doğu boylamları ile 40-34 kuzey enlemleri arasında yer alır. Coğrafi bakımdan dağlık ve ormanlık bir yapıya sahiptir. En yüksek tepeleri Akdağ 3030, Kırdag 2000 m. dir. İlçenin batısında Uzundere ilçesi Yayla Mahallesi'nden başlayan ve doğuya doğru alçalarak genişleyen vadinin alt kısmındaki topraklar alüvyonlu verimli topraklardır. İlçede vadi boyunca yükselen 50-500 m. civarında irili ufaklı tepeler bulunmaktadır.

İlçeyi ikiye bölen Oltu Çayı, Uzundere İlçesi Yayla Mahallesi'nden çıkan Sivri Dere ile batısından gelen Narman Çayı ilçenin 5 km batısında birleşerek Çoruh nehrine akmaktadır (Anonim, 2014).

Şekil 1. Oltu İlçesi ve araştırma alanını oluşturan köyler

1.2.2. İklimi

İlçe rakımının düşüklüğü nedeniyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert kara iklimine Oltu Vadisi boyunca rastlanmaz. Yüksek kısımlar ile vadi boyu arasındaki iklim farkı oldukça önemlidir.

İlçede yıllık sıcaklık ortalaması 10.2 °C'dir. En yüksek hava sıcaklığı Temmuz-Ağustos aylarında olup 1988 yılında en fazla 31.4 °C olmuştur. En düşük hava sıcaklığı ortalaması Aralık, Ocak, Şubat ayları itibariyle 9.3 °C'dir. İlçede yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise az yağışlıdır. Yıllık yağış ortalaması (son 10 yıl için) 29.6 kg/m²'dir. Yağışlar genelde ilkbahar ve sonbahar aylarında görülür. İlçe ormanlık alanlarında; sarıçam, karaağaç, pelit ve kavak gibi ağaç türlerine rastlanır. Oltu vadisi boyunca söğüt, kavak ve meyve ağaç toplulukları bulunur. Gittikçe azalan orman örtüsü sebebiyle ilçe ve çevresinde erozyon olayı mevcuttur (Anonim, 2014).

1.2.3. Nüfus bilgileri

İlçe merkezinde 20.305, köylerde 11.913 olmak üzere toplam 32.208 kişi yaşamaktadır. Okuma-yazma oranı % 90 'dır (Anonim, 2014).

1.2.4. Sosyal yapı

İlçe merkezinde 6230'u mesken, 1350 işyeri ve 182 kamu binası bulunmaktadır. Genellikle binalar karkas, yığma, kargir ve yığma taş olarak inşa edilmiş olup, son yıllarda düzenli ve planlı konut yapımı devam etmektedir. İlçe halkın %75 i geçimini tarım, hayvancılık ve madencilik kaynaklarından sağlamakta, diğer kesim ise küçük sanayi ve ticaretle iştigal etmektedir (Anonim, 2014).

2. Materyal ve yöntem

Erzurum Oltu yöresinde halk ilacı olarak kullanılan bitkilerin araştırılması 2012 yılı temmuz ve ağustos aylarında, 2013 yılı şubat ve nisan aylarında yapılmıştır. Araştırmalar Oltu yöresindeki köylerde ve ilçe merkezinde yaşayan kişilerin tıbbi amaçla bitki kullanımının yaygınlığına göre belli pilot bölgeler seçilerek yürütülmüştür.

Gelişen teknolojiye rağmen özellikle köylerde yapılan görüşmelerde yeni nesillerin kullanmasalar bile bitkilerin isimlerini ve hangi hastalıklar için kullanıldığını bilmeleri nedeniyle, başta yörede yaşayan ve bizzat bitkilerle ilaç hazırlayan kişilerle görüşülmüş, yeni neslin de anket çalışmalarına katılımı sağlanmıştır. Yapılan anketlerle yörede yaşayan 44 kişiye daha önceden hazırlanan sorular, yüz yüze görüşülerek sorulmuş ve bilgiler doğrudan temin edilmiştir. Yöre halkıyla birlikte araziye çıkılarak toplanan bitkiler ve elde edilen fotoğraflar sayesinde anket verileri değerlendirilmiştir. Mevsime uygun olarak toplanan bitki örnekleri preslenerek herbaryum materyali haline getirilmiş ve Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'na (ESSE) kaldırılmıştır. Bitkilerin teşhisleri Flora of Turkey kullanılarak yapılmıştır (Davis, 1965-1985; Davis vd., 1998).

3. Bulgular

Bu çalışma sonucunda 22 familyaya ait 40 bitki türünün halk arasında farklı amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada, Rosaceae familyasına ait 7 tür, Asteraceae familyasına ait 5 tür, Polygonaceae familyasına ait 4 tür, Lamiaceae familyasına ait 3 tür, Malvaceae familyasına ait 2 tür, Fabaceae familyasına ait 2 tür, Primulaceae familyasına ait 2 tür ve Liliaceae, Berberidaceae, Euphorbiaceae, Apiaceae, Papaveraceae, Apiaceae, Eleagnaceae,

Juglandaceae, Cupressaceae, Pinaceae, Plantaginaceae, Ranunculaceae, Crassulaceae, Urticaceae, Scrophulariaceae familyalarına ait birer tür yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Oltu yöresinde halk arasında kullanılan bitkiler ve kullanım amaçları

Familiya	Tür	Yerel isim	Kullanılan kısım	Kullanım amacı
Apiaceae	<i>Anthriscus sylvestris</i> (L.) Hoffm.	kekire, keküre	Gövde, yaprak	Romatizmaya ve diabete etkili
	<i>Ferula orientalis</i> L.	çaşır, çaşur	tüm bitki, kök, koleoptil	Diabete etkili, ağaçlardaki böcek veya parazit kovucu olarak, veterinerlikte koyunlarda görülen <i>Pulmonary distomiasis</i> 'e karşı
Asteraceae	<i>Achillea biebersteinii</i> Afan.	civanperçemi, çay çiçeği	yaprak, çiçek	Yara iyileşmesi ve mide ağrısı için
	<i>Artemisia absinthium</i> L.	yavşan	toprak üstü kısım	İdrar yolu enfeksiyonuna karşı, boşaltım kolaylaştırıcı olarak
	<i>Cichorium intybus</i> L.	çatlanguç, çatlangiç	yaprak, kök	Mide ve anoraksi tedavisinde, müshil etkili, kafa derisi yaraları tedavisinde
	<i>Echinops orientalis</i> Trautv.	topuz dikenli	toprak üstü kısım	Egzamaya karşı
	<i>Gundelia tournefortii</i> L.	kenger, boğa kengeri, has kenger	toprak üstü kısım, lateks	Yara iyileştirici
	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench	altın otu	çiçek, toprak üstü kısım	Urolityazis için; çay olarak öksürük ve bronşite karşı, abse olgunlaşması için
	<i>Taraxacum bessarabicum</i> (Hornem.) Hand.-Mazz.	arı çiçeği, karahindiba	toprak üstü kısım, lateks	Hazımsızlık ve soğuk algınlığından kaynaklanmayan diğer akciğer hastalıkları ve siğiller için
	<i>Fragopogon aureus</i> Boiss.	yemlik, yemlük	yaprak	Anthelmintik olarak saç dökülmesinde
Berberidaceae	<i>Berberis vulgaris</i> L.	kızambuk, kızanbık	kök, meyve, yaprak	Sarılık ve alerjik kaşıntı için; soyulmuş kökler veterinerlikte <i>Vascular stomatitis</i> tedavisinde; sarı kumaş boyası eldesinde; sarılığa karşı güçlendirici olarak; pişmiş yapraklar yiyecek olarak kullanılır.
Brassicaceae	<i>Bunias orientalis</i> L.	psikangalı	yaprak, gövde	Hazımsızlığa karşı
Crassulaceae	<i>Sempervivum armenum</i> Boiss & Huet.	gelin parmağı	tüm bitki	Anti-enflamatuvar olarak, yara iyileşmesi için
Cupressaceae	<i>Juniperus oxycedrus</i> L.	Cigar, cigar gagası	meyve	Romatizmaya karşı
Eleagnaceae	<i>Hippophae rhamnoides</i> L.	çişgan, çişgan, yabani iğde	meyve	Güçlendirici olarak ve soğuk algınlığından korunmak için
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia</i> sp.	sütligen, sütleğen	yaprak, lateks	Kabızlık için, siğiller ya da romatizmal ağrı için, yaranın dışına iltihap boşaltmak için
Fabaceae	<i>Astragalus humilis</i> Bieb.	kor geven, geven	tüm bitki	Gıda olarak
	<i>Astragalus microcephalus</i> Willd.	yağlı geven, geven	bitki, çiçek, lateks	El çatlakları ve yara iyileşmesi için, (hayvanlar için) <i>Gangraena emphysematosa</i> karşı, insanlar için gıda olarak, diabete karşı
Fumariaceae	<i>Fumaria officinalis</i> L.	şahtere otu	yaprak	Alerji ve cilt kaşıntısına karşı
Juglandaceae	<i>Juglans regia</i> L.	ceviz	meyve, yaprak	Gıda ve güçlendirici olarak, soğuktan korunmak ve diabete karşı
Lamiaceae	<i>Ajuga chamaepitys</i> (L.) Schreber	mayasıl otu	yaprak, çiçek, toprak üstü kısım	Basur tedavisinde
	<i>Micromeria fruticosa</i> (L.) Druce	daş nanesi, taş nanesi, daş anığı	toprak üstü kısım	Mide ağrısı ya da soğuk algınlığına karşı
	<i>Satureja hortensis</i> L.	kara anık, kara annuk	toprak üstü kısım	Mide ağrısı ya da soğuk algınlığına karşı
	<i>Thymus fallax</i> (Fisch. & Mey.)	kekik otu, keklük otu, et otu	toprak üstü kısım, yaprak, çiçek	Öksürük ve astıma karşı, parazitlere karşı, mide ağrısı ya da soğuk algınlığına karşı
Liliaceae	<i>Allium cepa</i> L.	soğan	yaprak, soğan	Yiyecek olarak, abse olgunlaşması, otite karşı, paronşiya için.
Malvaceae	<i>Alcea apterocarpa</i> (Fenzl.) Boiss.	düğmeli çiçek, dolik	çiçek, toprak üstü kısım	Pulmoner ağrı ve öksürüğe karşı, arı sokmaları ya da egzama için
	<i>Malva neglecta</i> Wallr.	Ebegümeci, ebegümeci, ebekömeci	yaprak, toprak üstü kısım, tohum, kök	Yara ve çürük için, idrar yolu enfeksiyonu, kabızlık ve karın ağrısı için, boğaz ağrısı, dismenore karşı, abse olgunlaşması için, basur, ağız yaraları ve şişlik için
Pinaceae	<i>Pinus sylvestris</i> L.	katran, katıran, kara sakız	katran	Yara iyileşmesi, apse olgunlaşması, sırt ağrısı için, cilt yumuşatıcı olarak, iltihabı kurutmak için, kemikleri kaynaştırmak, enflamasyonu önlemek için, veteriner hekimlikte kırık veya çatlak boynuz tedavisi, deri altı iltihabı için ve açık yara iltihabını önlemek için

Tablo 1. Devam ediyor

Plantaginaceae	<i>Plantago lanceolata</i> L.	bağa yaprağı, bağa	yaprak, kök	Abse olgunlaşması, yaranın kaşınmasına karşı, meme deri altı iltihabına karşı, nasıra karşı, kadınlardaki üreme kanalı iltihabı tedavisi, paronişya ve yara iyileşmesi için
	<i>Plantago major</i> L.	bağa, bağa yaprağı	yaprak, kök	<i>Plantago lanceolata</i> L. gibi kullanılır. Solunum güçlüğüne karşı
Polygonaceae	<i>Polygonum cognatum</i> Meissn.	madımak	yaprak, toprak üstü kısım	Diyabet ya da idrar iltihabı için, diyabet ya da idrar iltihabı için; dismenore için
	<i>Polygonum convolvulus</i> L.	fasulye otu, çoban değneği	tohum	Anemiye karşı
	<i>Rheum ribes</i> L.	ışgın, eşşgın, çoban ekşisi	toprak üstü kısım, çiçek sapı, kök	Antiemetik veya mide bozukluğu için, ishale karşı, diabete karşı
	<i>Rumex crispus</i> L.	evelik	yaprak	Böbrek taşlarını düşürmek için, ishale karşı, saç dökülmelerine karşı, boğaz ağrısı ve ses kısıklığı ve basur için
	<i>Rumex scutatus</i> L.	eşgi, ekşi, kuzu kulağı	yaprak, gövde	Apse olgunlaşması için, sindirimi kolaylaştırmak için
Primulaceae	<i>Primula algida</i> Adams.	tütye, tütiye, mor tütye	çiçek	Kaşıntı veya nefes almada zorluk için, kolonya gibi
	<i>Primula veris</i> L.	tütye, tütiye, sarı tütye	çiçek	Kaşıntı veya nefes almada zorluk için, kolonya gibi
Ranunculaceae	<i>Ranunculus caucasicus</i> Bieb.	mayıs çiçeği, sarı çiçek, goguruç	çiçek	Kabızlığa karşı, romatizmal yaralar ve inflamasyonu azaltmak için
Rosaceae	<i>Rosa canina</i> L.	kuşburnu, guşburnu, guşbunni	kök, meyve, çiçek	Soğuk algınlığından korunmak için, hazımsızlığa karşı, kolonya gibi
	<i>Rosa pimpinellifolia</i> L.	kara kuşburnu, gara guşburnu, koyun gözü, geyik gözü	meyve, kök	Sindirim ve mide rahatsızlıkları ya da şişkinlik için, hemoroid ve öksürük için, idrar yolu enfeksiyonu veya hemoroid için, Kumaş boyamada
	<i>Crataegus orientalis</i> Pallas ex. Bieb.	kırgıt, aluç, alıç	meyve, çiçek	Gıda olarak, çarpıntı ve nefes darlığına karşı
	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	ayva	yaprak	kolesterole karşı, abse olgunlaşması için
	<i>Prunus spinosa</i> L.	şalul, sarol	meyve	Diyabet karşı
	<i>Rubus idaeus</i> L.	joğ, jov	meyve	Güçlendirici
	<i>Rubus caesius</i> L.	joğ, jov	meyve	Güçlendirici, kumaş boyamada
Rubiaceae	<i>Cruciata taurica</i> (Pallas ex Willd.) Ehrend.	kip otu, tüylü yoğurt otu	toprak üstü kısım	Doğal maya eldesinde, kurutulmuş ve toz haline getirilmiş bitki
Scrophulariaceae	<i>Verbascum lasianthum</i> (Boiss. ex Benth)	şığır kuyruğu	çiçek, gövde, tohum	Kaşıntı ve astıma karşı, veteriner hekimlikte paraziter hastalıklar için, balıkçılık için balık yemi olarak
Urticaceae	<i>Urtica dioica</i> L.	sırgan	tohum, yaprak, toprak üstü kısım	Diyabet ya da gastrik ülser için, analjezik olarak, anti-inflamatuar ya da cilt lekelerine karşı, romatizma, hemoroid, şişkinlik ya da saç beyazlamasına karşı, saç büyümesi, saç onarımı için
	<i>Urtica pilulifera</i> L.		toprak üstü kısım, yaprak, tohum	<i>Urtica dioica</i> L. gibi kullanılır.
Violaceae	<i>Viola odorata</i> L.	menekşe	yaprak, çiçek	Öksürüğe karşı, abse olgunlaşması için

Bitkiler çoğunlukla çay halinde, doğrudan ya da lapa halinde kullanılmaktadır. Çay genelde infüzyon yöntemiyle hazırlanmakta, lapa ise bitkinin ezilecek kıvama gelecek kadar suda haşlanmasıyla elde edilmektedir. Eğer lapa bitkinin çok kuru ve sert kısımlarından elde edilecekse toz hale getirildikten sonra bal veya yoğurtla karıştırılarak hazırlanmaktadır. Ama yine aynı şekilde hazırlanan pomad kıvamındaki karışım kullanılmaktadır. Yörede alerjik durumlar için hazırlanan banyolar bitki kısımlarının suda iki saate yakın kaynatılmasıyla elde edilmiş, nadiren bu işlem sütle yapılmıştır ve genelde alerjik durumlar için kullanılmıştır. Şeker hastalığında yükselen şekeri düşürmek için *J. regia* ve *R. ribes* türlerinden hazırlanan çay tüketilirken, *F. orientalis*, *P. cognatum*, *U. dioica* ve *P. spinosa* türleri besin olarak kullanılır. *A. microcephalus* türünün ise lateksi suyla seyreltilerek dahilen tüketilir. İltihabın giderilmesi için *A. cepa*, *C. oblonga*, *R. caucasicus* türleri doğrudan olarak iltihaplı yaraya haricen uygulanırken, *M. neglecta*, *S. armenum* yaraya ya lapa haline getirilerek ya da toz haline gelinceye kadar dövüldükten sonra bir pomad kıvamına gelecek karışım hazırlanarak uygulanır. *P. major* ise direkt, lapa ya da toz halde kullanılmaktadır. *G. tournefortii* türünün ise lateksi aynı amaç için haricen direkt uygulanır. Hemoroid tedavisinde *R. pimpinellifolia* bitkisinden hazırlanan çay dâhilen tüketilirken, *A. chamaepitys*, *M. neglecta*, *R. crispus* türlerinden elde edilen lapa haricen uygulanır. Sindirimi kolaylaştırmak ve kabızlığı gidermek amacıyla *A. biebersteinii*, *A. absinthium*, *Euphorbia*, *M. neglecta*, *R. caucasicus*, *R. canina*, *R. pimpinellifolia*, *T. bessarabicum* ve *U. dioica* türlerinden hazırlanan çay dâhilen kullanılır. *P. cognatum* idrar yolları rahatsızlıkları için besin olarak tüketilir, *A. absinthium*, *M. neglecta*, *A. chamaepitys* ise çay halde dahilen kullanılır. Yörede kışın çok uzun ve sert geçmesi nedeniyle özellikle soğuk algınlığından korunmak ve bağışıklığı artırmak amacıyla *J. regia*, *R. canina* ve *H. rhamnoides*, *Rubus* ve *B. vulgaris* türleri meşrubat, yemiş veya komposto halde sıkça tüketilir. Soğuk algınlığının tedavisinde ve öksürük kesici olarak *A. apterocarpa*, *R. canina*, *R. pimpinellifolia*, *T. bessarabicum* ve *Verbascum* türlerinden hazırlanan çay tüketilir, *M. fruticosus*, *P. algida*, *P. veris*, *T. fallax* türleri ise hem çay halde tüketilir hem de baharat olarak kullanılır. Banyosu

hazırlanan bitkilerden *J. oxycedrus* romatizma tedavisinde, *P. cognatum* sancılı ve uzun süren adet sancılarında, *F. orientalis* alerjiye bağlı kaşıntıların giderilmesinde, *B. vulgaris* ise sarılık hastalığının tedavisinde kullanılır. Ayrıca romatizmadan kaynaklanan iltihabın giderilmesi için *R. caucasicus* iltihabın olduğu bölgeye haricen uygulanırken, *U. dioica* bitkisinden hazırlanan çay dâhilen tüketilir, *A. sylvestris* bitkisinin ise yaprak ve gövdesi çiğ halde yenir. Yine romatizma tedavisinde *Euphorbia* türlerinin lateksinden hazırlanan haplar suyla dahilen yutulur veya lateks haricen iltihabın biriktiği bölgeye uygulanır. *G. tournefortii* bitkisinden hazırlanan sakız gastrit ve ülseri önlemek için çiğnenir. Oluşan nasırın yumuşatılması ve sökülmesi amacıyla *P. major* yaprakları bölgeye haricen uygulanır. Böbrek taşının erimesi ve düşürülmesi için *R. crispus* çiğ halde dahilen tüketilir. Astım ve nefes darlığına karşı *P. major* direkt veya çay halde dâhilen, *Verbascum* türleri dahilen ve kalp çarpıntısına bağlı nefes darlığına karşı *C. orientalis* çay halde tüketilir. Üreme yollarındaki iltihabi bir rahatsızlıktan dolayı özellikle kadınlardaki kısırlığın tedavisinde *P. major* bitkisinden hazırlanan çay dahilen kullanılır. Mide bulantısını ve kusmayı önlediği için *R. ribes* doğrudan besin olarak kullanılır. Yükselen kolesterolü düşürmesi amacıyla *C. oblonga* bitkisinden hazırlanan çay tüketilir. Ayrıca günümüzde yörede kullanımı kalmamış olsa da *R. pimpinellifolia*, *Rubus* ve *B. vulgaris* türlerinden elde edilen boya kumaş boyamada kullanılmıştır. Yine günümüzde pek sık rastlanmasa da veterinerlikte *M. fruticosa*, *P. sylvestris*, *B. vulgaris*, *F. orientalis*, *T. aureus* ve *Verbascum* türleri çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.

Bitkilerin genelde yaprakları (16 tür), toprak üstü kısım kısımları (15 tür), çiçekleri (10 tür), meyveleri (9 tür) ve kökleri (7 tür) kullanılmaktadır. Ayrıca tohum (ebegümece, ısırgan ve sığır kuyruğu), lateks (geven, sütleğen, kenger ve arı çiçeği), yumru (soğan), reçine (çam) gibi kısımları da kullanılmaktadır.

Erzurum İlica yöresinde yapılan çalışmada 29 familyaya ait 70 bitki türünün tıbbi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada tespit edilen tıbbi bitkilerin kullanım alanları; cilt problemleri (%14.5), sindirim sistemi hastalıkları (%13.6), solunum yolu hastalıkları (%12.7), hemoroit (%10.8), idrar yolu hastalıkları (%8.5), iç hastalıkları (%7), genel ağrı ve şikayetleri rahatlatma (%6.6), romatizma (%5.2), kadınlarda jinekolojik hastalıklar ve diyabet (%4.2) olarak rapor edilmiştir. Bu çalışma incelendiğinde bitkilerin yöresel adları değişse de genelde kullanım şekil ve amaçlarının birbiriyle benzerliği gözlenmiştir. *A. bieberstenii* (kesik yaralarının çabuk iyileştirilmesi), *A. absinthium* (idrар yolları enfeksiyonları), *T. aureus* (kurt düşürücü), *B. vulgaris* (sarılığa karşı hazırlanan banyo), *Thymus fallax* (midevi), *M. neglecta* (inflamasyon tedavisinde, romatizmada), *P. cognatum* (jinekolojik), *P. major* bronşit ve romatizmal yaraların tedavisinde), *R. crispus* (enfeksiyona karşı), *Ranunculus* türleri (romatizmadan kaynaklanan yaraların tedavisinde), *R. canina* (sindirimi kolaylaştırıcı), *R. pimpinellifolia* (hemoroid tedavisinde) ve *U. dioica* (ülser ve mide ağrılarına karşı) türlerinin aynı amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Farklı olarak *H. rhamnoides* (kabızlığa karşı), *Euphorbia* (lateksi uzun süren kanamalara karşı), *A. microcephalus* (sakız halde mide ağrılarına karşı), *R. ribes* (şeker hastalığına karşı) ve *R. scutatus* (şeker ve hipertansiyon hastalıklarına karşı) kullanılmaktadır (Özgen vd., 2012).

Yöredeki yakın bölgeler arasında ortak kullanıma sahip bitkiler arasında *A. bieberstenii* (kesik yaralarının kapatılması), *B. vulgaris* (sarılık hastalığına karşı), *J. oxycedrus* (romatizmaya karşı), *A. cepa* (iltihap gidermek için), *M. neglecta* (adet sancısına karşı, iltihabi gidermek için), *P. sylvestris* (iltihaplı yarada iltihabın çıkarılması için), *P. major* (yara tedavisinde iltihap giderici), *R. canina* (sindirimi kolaylaştırmak için) ve *U. dioica* (romatizmaya karşı, ağrıyı gidermek amaçlı) bulunmaktadır. Benzer amaçlarla kullanılan bitkilerde türleri farklı olanlar arasında *Artemisia austriaca* (idrар yolları enfeksiyonlarına karşı), *Tragopogon buphtalmoides* (midevi), *Fumaria microcarpa* (alerjik durumlarda) ve *Ranunculus neopolitanus* (romatizmal yaraların tedavisinde) yer almaktadır. Kullanım amaçları yöresel olarak farklılık gösteren bitkiler arasında *J. oxycedrus* (katranı, kemik kırıklarında), *Euphorbia* türleri (çiçekleri, egzama tedavisinde), *F. officinalis* (herbası, diş ağrılarında), *J. regia* (yaprakları, hemoroid tedavisinde), *A. cepa* (ertitilen çam katranıyla ve rendelenmiş sabunla karıştırılan yumrusu, kemik kırıklarının tedavisinde), *P. sylvestris* (katranı, yumurtayla karıştırılarak yılan sokmalarının tedavisinde), *P. major* (yaprakları, banyo halde alerjik döküntülere karşı), *C. oblonga* (kabız edici olarak), *R. ideaeus* (toprak üstü kısım kısmı, suyla kaynatılıp çinko kaptaki bekletilerek hazırlanan kürle kısırlık tedavisinde) bulunmaktadır (Sezik vd., 1997).

Kars ilini kapsayan etnobotanik çalışma da araştırmamızda da tespit edilen *P. sylvestris*'in diş ağrısı, gastrit ve balgam söktürücü, *R. canina*'nın soğuk algınlığı, astım ve bağırsak hastalıklarında, *U. dioica*'nın kansere karşı, bronşit, astım, ülser, diabet, romatizma, balgam söktürücü, tansiyon ve kemik erimesine karşı kullanıldığı rapor edilmiştir (Gğneş ve Özhatay, 2011).

Anketler ve yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda hastalıkların tedavisinde bitki kullanımının günümüzde eskiye nazaran oldukça azaldığı gözlenmiştir. Bu yüzden daha çok yaşlı insanlarla görüşülmüş, özellikle eskiden yörelerde bitkilerle tedavi konusunda başvuru alan kişilerden bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki (genç) kuşaklardan insanlarla da görüşüldüğünde kişilerin genelde bitkileri tanıdığı, ne amaçla kullanıldığını bildikleri fakat kullanım şekilleri konusunda yörede yaşayan yaşlı insanlar kadar emin olmadıkları saptanmıştır. Ankete katılan kişilerin yaşları genelde 50 veya daha fazladır. Kişilerden 32'si ilköğretim mezunu, 6'sı lise mezunu, 6'sı üniversite mezunudur. Toplam 44 kişi arasından 13 kişi ev hanımı, 14 kişi çiftçi, 8 kişi esnaf, 5 kişi öğretmen, 2 kişi imam, 1 kişi mühendis ve 1 kişi aşçıdır (Tablo 2).

Tablo 2. Kaynak kişiler, yaş, eğitim ve cinsiyetleri

Kaynak Kişi	Yaş	Eğitim durumu	Cinsiyet
Abdullah Alper	48	Lise	Erkek
Abdurrezzak Yaşar	69	İlkokul	Erkek
Adem Korkmaz	54	İlkokul	Erkek
Adnan Akgün	57	İlkokul	Erkek
Ahmet Yeğin	41	Üniversite	Erkek
Ali Topuz	64	İlkokul	Erkek
Bayram Öztekin	62	İlkokul	Erkek
Cemil Güney	49	İlkokul	Erkek
Cengiz Dursun	39	Üniversite	Erkek
Duriye Yıldırım	47	İlkokul	Kadın
Erol Demirci	50	Lise	Erkek
Fatma Sağlam	74	İlkokul	Kadın
Fatma Yıldırım	88	İlkokul	Kadın
Feyyaz Demir	74	İlkokul	Erkek
Gülenaz Öztürk	48	İlkokul	Kadın
Gülizar Altunok	81	İlkokul	Kadın
Hamiyet Polat	64	İlkokul	Kadın
Hanifi Yavuz	42	Lise	Erkek
Hatice Akbulut	57	İlkokul	Kadın
Hayat Ayan	67	İlkokul	Kadın
Hilmi Adar	60	İlkokul	Erkek
Hüseyin Ayan	33	Üniversite	Erkek

İbrahim Yiğit	34	Üniversite	Erkek
Lamia Öztürk	67	İlkokul	Kadın
Mine Yıldırım	46	İlkokul	Kadın
Miyase Adar	58	İlkokul	Kadın
Naci Yıldırım	50	Lise	Erkek
Nadim Yıldırım	58	İlkokul	Erkek
Nuri Akgün	55	İlkokul	Erkek
Nuri Aydın	43	Lise	Erkek
Osman Ağ	73	İlkokul	Erkek
Osman Ünal	68	İlkokul	Erkek
Sabahattin Öztürk	56	İlkokul	Erkek
Salim Çakır	52	İlkokul	Erkek
Saygı Yazar	37	Üniversite	Erkek
Selahattin Selvi	48	Lise	Erkek
Sinemnaz Demir	73	İlkokul	Kadın
Süleyman Kaya	63	İlkokul	Erkek
Turan Karahan	63	İlkokul	Erkek
Volkan Delice	35	Üniversite	Erkek
Yusuf Keskin	49	İlkokul	Erkek
Zeki Karapınar	54	İlkokul	Erkek
Zeynep Kılıç	86	İlkokul	Kadın
Zihni Pakih	54	İlkokul	Erkek

4. Sonuçlar ve tartışma

Sonuç olarak, eğitim, meslek veya ticari amaçlarla köylerden kentlere göç arttığından kırsal bölgelerde tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan insan sayısı eskiye oranla gittikçe azalmaktadır. Özellikle köylerde yaşayan genç nüfus sayısındaki azalma nedeniyle kültürel bilgilerin eski nesilden yeni kuşaklara aktarımı neredeyse yok denecek kadar azalmış durumdadır. Günümüzde sağlık kurumlarına başvurmanın kolaylığı da bu durumu etkilemektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı kullanımı ve aktarımı azalan bu bilgilerin kaybolmaması adına yapılan bu tür çalışmalar oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Anonim. 2014. <http://oltu.meb.gov.tr/ilce.html>
- Baytop, T. 1999. Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi Geçmişte ve Bugün, Nobel Tıp Kitapevi. İstanbul.
- Davis, P.H. 1965-1985. Flora of Turkey and the East Aegean Islands Vols I-IX. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Davis, P.H., Mill, R.R., Tan, K. 1988. Flora of Turkey and the East Aegean Islands Vol X (Supplement 1). Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Dıġrak, M., İlçim, A., Alma, M.H. 1999. Antimicrobial activities of several parts of *Pinus brutia*, *Juniperus oxycedrus*, *Abies cilicia*, *Cedrus libani* and *Pinus nigra*. *Phytotherapy Research*. 13(7):584-587.
- Sezik E., Yeşilada E., Tabata M., Honda G., Takaishi Y., Fujita T., Tanaka T., Takeda Y. 1997. Traditional Medicine in Turkey VIII. Folk Medicine in East Anatolia; Erzurum, Erzincan, Ağrı, Iğdır, Kars, Ardahan Provinces. *Economic Botany*. 51(2), 184-200.
- Gezgin, D. 2006. Bitki Mitosları, Sel Yayıncılık.
- Güneş, F., Özhatay, F. 2011. An ethnobotanical study from Kars (Eastern) Turkey. (*Biodicon*) *Biological Diversity and Conservation*. 4/1: 30-41.
- Heinrich, M., Barnes, J., Gibbons, S., Williamson, E.M. 2004. *Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy*. Churchill Livingstone. Edinburgh.
- İlçim, A., Dıġrak, M., Bağcı, E. 1998. Bazı Bitki Ekstraktlarının Antimikrobiyal Etkilerinin Araştırılması. *Turkish Journal of Biology*. 22: 119-125.
- Kalaycıoğlu, A., Öner, C. 1994. Bazı bitki ekstraksiyonlarının antimutajenik etkilerinin Amest-Salmonella test sistemi ile araştırılması. *Turkish Journal of Botany*. 18: 117-122.
- Koçyiğit, M. 2005. Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Özhatay, N., İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Lewin, R., *Modern İnsanın Kökeni*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. Çeviri: N. Özüaydın. 7. basım, TÜBİTAK, Ankara, 2000.
- Polat, R., Çakılcıoğlu, U., Ertuğ, F., Satıl, F. 2012. An evaluation of ethnobotanical studies in Eastern Anatolia. (*Biodicon*) *Biological Diversity and Conservation*. 5/2: 23-40.
- Özgen, U., Kaya, Y., Houghton, P. 2012. Folk Medicines in the Villages of Ilıca District (Erzurum, Turkey). *Turkish Journal of Biology*. 36: 93-106.
- Yıldırım, Ş. 2004. *Etnobotanik ve Türk Etnobotaniği*, Kebikeç, Alp Matbaası, Ankara.

(Received for publication 18 February 2015; The date of publication 15 August 2015)